

ROMAN DZWONKOWSKI SAC
Lublin

RELIGIJNE ORGANIZACJE POLONIJE WE FRANCJI A PROBLEM TOŻSAMOŚCI ETNICZNEJ POLONII FRANCUSKIEJ (1922-1984)

WSTĘP

Użyte w sformułowaniu tematu określenie „tożsamość etniczna” wymaga pewnych wyjaśnień. Nie są one łatwe. Świadczy o tym choćby fakt, że pojęcie etniczności jest przedmiotem licznych i bardzo różnych definicji, które go bynajmniej nie wyczerpują¹. Oto dwie spośród nich, które, jakkolwiek ogólne i traktujące etniczność jedynie jako funkcję świadomości, zwracają uwagę na ważne jej elementy oraz przybliżają nieco jej rozumienie. J. Fishman, jeden z badaczy poruszanej tu problematyki, pisze, iż „etniczność określa się jako konstelację pierwotnych możliwości, sentymentów i uczuciowych więzi”, które od czasu do czasu uzewnętrzniają się w zachowaniach świadomych lub niekontrolowanych². Inny z autorów, R. J. Vecoli, proponuje, aby przez etniczność rozumieć „grupową świadomość opartą na poczuciu wspólnego pochodzenia”³. Można jednak i należy wskazać wiele konkretnych desygnatów, poprzez które członkowie społeczności emigracyjnych lub zbiorowości o emigracyjnym rodowodzie utożsamiają się z nimi. Są to:

- a) wspólna historia (bohaterowie, osiągnięcia narodowe w różnych dziedzinach, lecz także i klęski);
- b) zwyczaje (sposób życia w rodzinie, obrzędy, folklor);
- c) instytucje (religijne, wychowawczo-oświatowe, kulturalne, polityczne, gospodarcze);

¹ A. Posern-Zieliński. *Tradycje a etniczność. Przemiany kultury Polonii amerykańskiej*. Wrocław 1982 s. 22-39.

² *Language maintenance in a supraethnic age. Summary and conclusion*. W: *Language Loyalty in the United States*. Cyt. za: Posern-Zieliński, jw. s. 33.

³ *Ethnicity. A neglected dimension of American history*. Cyt. za: Posern-Zieliński, jw.

d) idee przewodnie życia (wierzenia, kodeks moralny, idee społeczne, polityczne);

e) symbole, język, sztuka, literatura⁴.

Nie od rzeczy będzie tu wymienić kojarzące się z pojęciem tożsamości etnicznej określenie kultury etnicznej. Można pod nim rozumieć język, folklor, tradycje religijne i świeckie, uroczystości narodowe i organizacyjne, formy życia towarzyskiego, formy działalności kulturalnej, oświatowej, wzory zachowań, elementy organizacji społecznej, system wartości itp.⁵

Wyjaśnienia wymaga także pojęcie organizacji religijnej. Tu będę rozumiał przez nie różnego rodzaju organizacje, które podlegają w taki lub inny sposób kierownictwu Kościoła i jego aprobacji. Ważnym kryterium, które pozwala je wyróżnić od innych, jest określenie ich głównego celu. Dawny *Codex Iuris Canonici* w kan. 685 określa go w sposób następujący: „ad perfectiorem vitam christianam promovendam, vel ad aliqua pietatis aut caritatis opera exercenda, vel denique ad incrementum publici cultus”. Jedno i drugie kryterium znajduje potwierdzenie w ustawach i działalności omawianych niżej polskich organizacji religijnych we Francji. Wymienienie tych kryteriów było o tyle konieczne, że na poziomie szczegółowych zadań i środków działalność religijna i niereligijna (sport, oświata, higiena, wychowanie patriotyczne) jest ze sobą tak powiązana, iż nie pozwala to na ich ściśle rozróżnienie od stowarzyszeń świeckich, zwłaszcza opartych na inspiracji chrześcijańskiej (np. ZHP).

Można tu pominąć różną socjologiczną typologię stowarzyszeń religijnych ze względu na rodzaj ich działalności i pełnione funkcje. W praktyce są one bowiem często bardzo zbliżone do siebie lub wprost takie same. Nas interesuje ich rola i znaczenie w odniesieniu do kwestii tożsamości etnicznej.

Zainteresowanie się wyłącznie organizacjami religijnymi można uzasadnić w sposób następujący: w ciągu swojej sześćdziesięcioletniej już z górą historii zrzeszały one najliczniejszą, w porównaniu z innymi, część wychodźstwa we Francji i okazały się najbardziej trwałą strukturą organizacyjną. Ponadto po nich także zachowały się stosunkowo najbogatsze przekazy źródłowe⁶.

1. GENEZA I ROZWÓJ POLONIJNYCH ORGANIZACJI RELIGIJNYCH (1922-1984)

Wychodźstwo polskie we Francji stworzyło w okresie międzywojennym najbardziej rozwinięty i zwarty system organizacyjny w porównaniu z innymi

⁴ Por. P. Taras. *Kształtowanie się kultury polonijnej w Stanach Zjednoczonych Ameryki Północnej*. W: *Kultura środowisk polonijnych*. Warszawa 1981 s. 71.

⁵ Por. G. Babiński. *Metodologiczne problemy badań odrębności kulturalnych zbiorowości etnicznych w społeczeństwach pluralistycznych*. Tamże s. 6.

⁶ Główny ich zbiór stanowi Archiwum PZK przechowywane w domu Księża Chrystusowców w Hesdigneul — Les Bethunes (Pas de Calais).

grupami narodowymi imigrantów⁷. Na około pół miliona wychodźców ponad 100 tys. osób należało w latach trzydziestych do różnego rodzaju organizacji⁸. Jakkolwiek w dużych skupiskach polonijnych imigranci często jednocześnie należeli do kilku różnych stowarzyszeń, co powiększało liczbę ogólną, to jednak stopień przynależności organizacyjnej i tak należy uznać za wysoki. Stan taki utrzymywał się przez kilkanaście lat po zakończeniu II wojny światowej. Zmieniła go dopiero nowa sytuacja społeczna Polonii francuskiej, której głównym elementem była zmiana charakteru emigracji — dotychczas intencjonalnie czasowej — w stałą.

Wśród ok. trzydziestu związków, zrzeszających przed wojną 2350 różnych organizacji na terenie Francji⁹, organizacje religijne były najliczniejsze. Nie trudno to uzasadnić. Zarówno dla inicjatorów, a następnie głównych przywódców życia organizacyjnego we Francji, jakimi byli tzw. westfalacy¹⁰, jak i dla przytłaczającej większości wychodźstwa z kraju, katolicyzm stanowił ostoję polskiej tożsamości. Wyjaśnia to przede wszystkim genezę, rozwój, zasięg działalności i jej formy oraz trwałość omawianego typu organizacji.

Rok 1922 można przyjąć jako umowną datę powstania pierwszych polskich organizacji religijnych, powoływanych do życia we Francji po I wojnie światowej. Umowną dlatego, że według różnych przekazów istniały one już wcześniej, jednakże dopiero w roku 1922 ich działalność staje się widoczna w różnych skupiskach emigrantów. Do pierwszych należały przeniesione z Westfalii Bractwa Żywego Różańca Kobiet i katolickie stowarzyszenia męskie, zwane później Stowarzyszeniami Mężów Katolickich. Ich szybki rozwój, zwłaszcza na północy Francji, gdzie istniały największe skupiska wychodźców, doprowadził do powstania w dniu 25 IV 1925 Związku Polskich Towarzystw Kościelnych (prace przygotowawcze rozpoczęto już 24 IX 1924 r.). Kolejne nazwy organizacji centralnej brzmiały: Związek Towarzystw Katolickich (od 12 IX 1926 r.), Zjednoczenie Polskich Towarzystw Katolickich we Francji (od 21 IV 1929 r.) i Polskie Zjednoczenie Katolickie (PZK, po II wojnie światowej).

Szczytowym etapem pracy organizacyjnej miało być posiedzenie Zarządu Głównego i Walny Zjazd 21 IV 1929 r., kiedy to zatwierdzono tworzenie odrębnych związków stanowych. Bezpośrednio potem powstały: Związek Bractwa Żywego Różańca, Związek Katolickich Towarzystw Męskich, a z ist-

⁷ Zwracają na to uwagę niemal wszyscy autorzy francuscy zajmujący się problematyką emigracyjną. Przykładowo można wymienić: G. Maucó. *Les étrangers en France*. Paris 1932 s. 600; P. Marabuto. *Les parties politiques et les mouvements sociaux sous la IV République*. Paris 1948 s. 462; E. Mangin. *L'immigration dans le Bassin Houiller Nord et Pas de Calais*. Lille 1971 s. 36 (mps).

⁸ „Rocznik Rady Porozumiewawczej Związków Polskich we Francji” (Lille) 1935 s. 10. Por. edycję za rok 1939 s. 12.

⁹ Archiwum Akt Nowych. Archiwum I. Paderewskiego 2698 k. 26.

¹⁰ R. Dzwonkowski SAC. *Geneza i rola przywódcy grupy społecznej w historii polskiej emigracji zarobkowej we Francji (1920-1945)*. „Przegląd Polonijny” 3:1979 nr 3.

niejących już od 1924 r. organizacji młodzieżowych — Związek Katolickich Stowarzyszeń Młodzieży Polskiej (KSMP), męskich i żeńskich. Na przełomie lat dwudziestych i trzydziestych z istniejących uprzednio stowarzyszeń dziecięcych powstał Związek Stowarzyszeń Dzieci Polskich. W ten sposób Zjednoczenie Polskich Towarzystw Katolickich (późniejsze PZK) przyjęło inną strukturę: zamiast poszczególnych stowarzyszeń wchodziły do niego ich związki. Każdy z nich, zależnie od liczebności, tworzył kilka okręgów obejmujących główne skupiska polskie we Francji (okręgi północne, wschodnie, środkowej Francji i paryskie). W 1945 r. PZK powiększyło się o zorganizowany w tym czasie Związek Chórów Kościelnych. Zrzeszał on chóry istniejące od niemal ćwierćwiecza przy polskich placówkach duszpasterskich. Rozwinęły się one szczególnie w czasie wojny jako zastępcza forma polskiej działalności kulturalnej. Struktura Zjednoczenia oparta była na trzech podstawach: a) rzeczowej (chóry kościelne, stowarzyszenia opieki nad dziećmi i młodzieżą); b) stanowej (stowarzyszenia mężów, matek i młodzieży); c) terytorialnej (okręgi PZK, związki, stowarzyszenia lokalne).

Zarząd PZK oraz zarządy związków i stowarzyszeń lokalnych (a więc prezesi, sekretarze, skarbnicy oraz ich zastępcy) wybierane były w tajnym głosowaniu na dorocznych walnych zebraniach. Jedynie sekretarz generalny PZK, którym był jeden z duszpasterzy polskich, pochodził z nominacji rektora Polskiej Misji Katolickiej we Francji (PMK), będącego delegatem prymasa Polski. Rektor mianował także spośród księży polskich dyrektorów czterech związków wchodzących do PZK, odpowiedzialnych za ich program ideowy. Patronami stowarzyszeń lokalnych, odpowiedzialnymi za ich formację religijną, byli miejscowi duszpasterze polscy. W wypadku organizacji młodzieżowych reprezentowali je oni wobec władz administracyjnych, sądów, policji itp. W miejscowościach pozbawionych polskiego duszpasterza patronat obejmowali przedstawiciele stowarzyszeń katolickich dla dorosłych. Patronem (protektorem) samego PZK był każdorazowo rektor Polskiej Misji Katolickiej, stanowiącej centralny ośrodek polskiego duszpasterstwa we Francji. Praca przedstawicieli wszystkich zarządów była nieodpłatna. Związki pokrywały jedynie koszty związane z wyjazdami w teren i z korespondencją. Ponieważ stowarzyszenia i ich zarządy, łącznie ze strukturami nadrzędnymi, miały niemal wyłącznie charakter robotniczy, księża polscy byli w nich najczęściej jedynymi przedstawicielami inteligencji.

W okresie międzywojennym Zjednoczenie Polskich Towarzystw Katolickich w imię utrzymania jedności wychodźstwa wchodziło kolejno w skład kilkakrotnie zmieniających się (oraz swoje nazwy) nadrzędnych organizacji polskich we Francji, dążących do konsolidacji życia organizacyjnego w tym kraju, z częściowym tylko zresztą sukcesem. Były to kolejno: Rada Wykonawcza Związków Polskich we Francji (1924 r.), Rada Naczelna Związków i Stowarzyszeń Polskich we Francji (1925 r.), Centralny Komitet Polaków (CKP, 1927 r.), Rada

Porozumiewawcza Związków Polskich we Francji (RPZPF, 1933 r.) i Związek Polaków we Francji (ZP, 1938 r.). Okres wojny spowodował zawieszenie działalności związków. Działała jednak większość katolickich stowarzyszeń lokalnych, jakkolwiek nieoficjalnie lub pod innymi nazwami.

Nowa sytuacja polityczna, jaka zaistniała po II wojnie światowej, spowodowała powstanie trzech polskich, odrębnych central organizacyjnych. Były to: Rada Narodowa Polaków we Francji (RNPF), zorganizowana w 1945 r. i współpracujące ściśle z rządem Polski Ludowej (współpraca ta przestała istnieć w 1949 r.); Centralny Związek Polaków we Francji (CZP), który powstał w tym samym roku i został wyłoniony z ZP, jak również z politycznych organizacji istniejących w czasie wojny i związanych z rządem w Londynie, oraz PZK¹¹.

W 1949 r. z inicjatywy środowisk katolickich, które reprezentował rektor Polskiej Misji Katolickiej ks. Kazimierz Kwaśny, powstała nowa, w zamierzeniu nadrzędna organizacja: Kongres Polonii Francuskiej. Będąc programowo instytucją apolityczną, Kongres dążył do ideowego i organizacyjnego zjednoczenia wychodźstwa i de facto objął najliczniejsze z istniejących wówczas związków. Do Kongresu obok PZK, które stanowiło w nim przygniatającą większość, weszły również takie związki, jak ZHP (3807 członków), Związek Towarzystw Kobietych, Związek Kół Śpiewaczych (2075 członków) oraz Koło Studentów „Veritas”. W późniejszych latach do Kongresu przystąpiły: Federacja Polskich Obrońców Ojczyzny i Związek Sokolstwa Polskiego. Nie miało to jednak większego znaczenia wobec coraz wyraźniej występującego kryzysu polonijnej działalności organizacyjnej.

Poza Kongresem pozostaje do dziś kilka związków kombatanckich (Stowarzyszenie Polskich Kombatantów, Związek Uczestników Polskiego Ruchu Oporu, Polska Organizacja Walki o Niepodległość i inne). Należy dodać, że od kwietnia 1979 r. Kongres Polonii Francuskiej przeszedł na statuty francuskie, a w październiku 1981 r. na mocy dekretu rządowego wszystkie dawne stowarzyszenia polskie stały się organizacjami francuskimi, gdyż *de facto* zrzeszały już obywatele francuskiego pochodzenia polskiego. Dekret nie dotyczył jednak ideowego programu stowarzyszeń.

Dla bliższej charakterystyki Kongresu trzeba stwierdzić, że od początku jego założenia ideowe opierały się na światopoglądzie chrześcijańskim i wyrażały pełną identyfikację z kulturą polską¹². Jako organizacja nadrzędna KPF postawił sobie za cel „koordynację wspólnej akcji wszystkich gałęzi organizacyjnych Kongresu w dziedzinie moralnej, narodowej i kulturalnej, społecznej, oświatowej, samopomocowej, sportowej i rozrywkowej — z wykorzystaniem

¹¹ Na temat stosunków w okresie międzywojennym zob.: „Rocznik Rady Porozumiewawczej (...)”; ks. J. Łuczak. *Tulacze*. „Roczniki Katolickie na Rok Pański 1934”. T. XII. Okres powojenny omawia L. Turajczyk (*Społeczno-polityczne organizacje polskie we Francji 1944-1948*. Warszawa 1978). Nie do utrzymania jest w świetle źródeł cały szereg opinii formułowanych przez Autora. Zob. R. Dzwonkowski SAC. Rec. tej pracy w: *Studia polonijne*. T. 4. Lublin 1981 s. 313-321.

narodowych tradycji polskich dla wzbogacenia kultury francuskiej i pełnej osobowości członków” (statut KPF nr 2). Zwraca uwagę fakt, iż główną rolę w działalności społecznej odgrywało w Kongresie PZK, będące organizacją najliczniejszą i najbardziej odporną na przemiany, gdyż opartą na strukturach kościelnych. Niemniej i ono, podobnie jak wszystkie organizacje polonijne, objęte zostało kryzysem, którego początek przypada na lata pięćdziesiąte. Ukazują to kolejno zestawienia liczbowe.

Tab. 1. Rok 1938¹³

Nazwa związku	Liczba towarzystw	Liczba okręgów	Liczba członków
Związek Bractw Żywego Różańca	135	9	13 157
Katolicki Związek Meźów	145	10	9 620
Związek Katolickiej Młodzieży Męskiej	49	brak danych	2 180
Związek Katolickiej Młodzieży Żeńskiej	54	brak danych	2 640
Związek Katolickich Stowarzyszeń Dzieci	—	—	6 000
Razem	383		33 597

Powojenne, spontaniczne odrodzenie życia organizacyjnego sprawia, że PZK osiąga stan liczebny wyższy niż przed wybuchem wojny¹⁴. Po kilkunastu latach zaczyna się jednak powolny spadek liczebności stowarzyszeń, a później powolne ich zamieranie w mniejszych skupiskach polonijnych i starzenie się członków. Oto liczbowa ilustracja dokonujących się przemian.

¹² Rezolucja ideowa uchwalona w chwili powołania do życia KPF stwierdzała m.in.: „Kongres Polonii Francuskiej stając na stanowisku ponadpartyjnym, nie biorąc udziału w akcji politycznej i pozostawiając tę dziedzinę polskim czynnikom politycznym, stawia sobie za zadanie zjednoczenie wszystkich sił społecznych do: a) stałej i świadomej akcji mającej na celu pielęgnowanie w rodzinie, w szkole i w stowarzyszeniach polskich tradycji religijnych i narodowych; b) wychowania dzieci i młodzieży polskiej w duchu katolickim, w znajomości i umiłowaniu mowy polskiej i historii polskiej oraz zachowanie żywego i mocnego związku z wszystkimi sprawami naszej Ojczyzny” Cyt. za: B. Natanek. *Trzydzieści lat pracy Kongresu Polonii Francuskiej*. „Narodowiec” 17 XI 1979.

¹³ Podano na podstawie *Sprawozdania z posiedzenia Rady Naczelnej PZK we Francji odbytego w Lens 7 I 1945*. Okólnik nr 1 s. 1-4; „Narodowiec” 6 IX 1938 (Lens). Szereg innych źródeł podaje bardzo zbliżone dane. Por. Archiwum Akt Nowych. Archiwum Paderewskiego (AAN AP) 2698 k. 26; „Rocznik Rady Porozumiewawczej (...)”.

¹⁴ B. Wierzbński. *Polacy w świecie*. Londyn 1946 s. 229. Autor podaje liczbę 37 tys. członków PZK. Na zbliżoną liczbę wskazują źródła archiwalne PZK.

Tab. 2. Rok 1952¹⁵

Nazwa związku	Liczba towarzysztw	Liczba okręgów	Liczba członków
Związek Bractw Żywego Różańca Kobiet	97	8	10 715
Związek Mężów Katolickich	106	8	4 070
Związek KSMP (męski)	68	7	3 080
Związek KSMP (żeński)	71	7	3 150
Związek Chórów Kościelnych	34	—	1 500
Związek Dzieci Polskich	125	—	4 000
Razem	481	30	26 615

W ciągu dwudziestu następnych lat liczba stowarzyszeń i ich członków spada o połowę, jeśli przyjąć, że podawane liczby rzeczywiście odpowiadają faktom.

Tab. 3. Rok 1973¹⁶

Nazwa związku	Liczba towarzysztw	Liczba członków
Związek Bractw Żywego Różańca Kobiet	130	10 000
Związek Mężów Katolickich	54	1 290
Związek KSMP	35	2 200
Krucjata Eucharystyczna Dzieci	10	500
Związek Chórów Kościelnych	—	—
Razem	229	13 990

Obecnie, na początku lat osiemdziesiątych, trudno jest określić liczebność PZK. Przynależność do poszczególnych stowarzyszeń jest w znacznym stopniu czysto formalna, a zestawienia statystyczne powtarzają najczęściej dane sprzed lat. Należy jednak stwierdzić, że przy niemal wszystkich spośród 70 parafii polskich istnieją tradycyjne stowarzyszenia religijne skupiające głównie osoby starszego pokolenia. Przy niektórych istnieją nadal stowarzyszenia młodzieżowe¹⁷.

Dla porównania warto przypomnieć, że inna organizacja nadrzędna, jaką był Centralny Związek Polaków, zrzeszający w 1946 r. aż 23 związki liczące w sumie ok. 2 tys. towarzysztw lokalnych¹⁸, po kilku latach przestał istnieć. Obecnie tradycyjne organizacje polonijne we Francji, łącznie z nielicznymi jeszcze stowarzyszeniami nowego typu, tworzonymi przez Francuzów polskiego po-

¹⁵ Por. *Kongres Polonii Francuskiej 1949-1953*. Biuletyn. Lens (brw.) passim. Tekst powielony.

¹⁶ *Jubileusz Polskiego Zjednoczenia Katolickiego we Francji 1924-1974*. La Ferté-sous-Jouarre 1974 passim. Ulotka *Przez dziecko do Boga* wydana na 15-lecie Związku Krucjaty Eucharystycznej 1958-1973. Tekst powielony.

¹⁷ Z okazji 50-lecia powstania związku KSMP liczbę 20 stowarzyszeń wymienia „Narodowiec” 29-30 VI 1980.

¹⁸ Por. *Kalendarz dla Polaków na emigracji. Rok 1946*. Paryż 1945 s. 73-74.

chodzenia, zrzeszają drobny procent Polonii francuskiej, ocenianej dziś na ok. 800 tys. osób. Łączna liczba ich członków, wśród których przeważają osoby starszego pokolenia, szacowana jest na kilka tysięcy. Jak się zdaje, jest to również jeden ze znaków upodobniania się Polonii do społeczeństwa globalnego, gdy chodzi o stopień przynależności do organizacji.

Nowym, lecz dotychczas mało znanym zjawiskiem jest fakt powstawania, poczynając od lat sześćdziesiątych, nowego typu stowarzyszeń. Są to organizacje francusko-polskie (franco-polonaises) w tym znaczeniu, że zrzeszają już niemal wyłącznie obywatele francuskich polskiego pochodzenia. Ich cele i działalność nawiązują do polskiego dziedzictwa kulturowego.

Charakterystyka konkretnej działalności organizacji religijnych, jej form i wyników będzie przedmiotem drugiej części tego szkicu.

2. ZASIĘG DZIAŁALNOŚCI

W statutach będących podstawą działania omawianych tu stowarzyszeń i określających ich cele ogólne, zadania szczegółowe oraz środki służące realizacji tych ostatnich spotykamy bardzo znamienne sformułowania. Pierwsza *Ustawa Związku Polskich Towarzystw Kościelnych* z 1924 r. tak określa jego cel:

Celem Związku jest szerzenie wiary katolickiej wśród członków towarzystwa i polskiej emigracji przez swój organ, biblioteki, polskie nabożeństwa, katechizm w polskim języku, uroczyste Komunie św. dzieci, przez polskich księży, administrowanie sakramentów przez polskich kapłanów, wychowanie i życie katolickie w polskim języku, kształcenie zdolnych dzieci wychodźców (p. 4).

Stwierdzając, że Związek podlega właściwej hierarchii kościelnej, określonej układem episkopatów (polskiego i francuskiego), zastrzegano sobie „wolność języka polskiego” (p. 32)¹⁹.

W trzydzieści lat później określenie celu w statucie PZK jest bardziej rozwinięte, co stanowi wyraz dorobku i rozwoju działalności wchodzących do niego związków.

Cel Zjednoczenia — czytamy w nim — jest następujący: koordynacja i ułatwienie wspólnej akcji wszystkich gałęzi organizacyjnych (...) nad rozwijaniem ducha katolickiego i pielęgnowaniem tradycji polskich, wychowanie fizyczne i moralne pogłębienie przyjaznych stosunków z narodem francuskim (p. 4).

Statut wymienia następujące środki działania: „biblioteki, konferencje, wykłady, kursy, świetlice, patronaże, kolonie letnie, wycieczki krajoznawcze, sport, seanse kinematograficzne, teatry, śpiewy, muzyka i inne środki określone przez Radę Administracyjną (...)” (p. 5)²⁰.

¹⁹ Odbitka w posiadaniu autora.

²⁰ *Statuty PZK i jego gałęzi organizacyjnych*. Lens 1954.

W sformułowaniach celów i zadań stowarzyszeń wchodzących w skład PZK uwagę zwraca, zwłaszcza w okresie międzywojennym, ścisłe połączenie elementów narodowych i religijnych oraz utożsamienie się z narodem polskim. Oto niektóre z zadań KSMP:

2) pielęgnowanie języka polskiego, poznanie i zachowanie tradycji ojczystej, szanowanie godności narodowej, 3) krzewienie katolickiego ducha obywatelskiego i zrozumienia spraw państwowych²¹.

Podobne sformułowania, uwzględniające jedynie specyfikę stanu i danej organizacji, były zawarte w statutach innych stowarzyszeń religijnych²².

Zakres zalecanych środków służących realizacji wymienionych celów jest bardzo szeroki. Ustawa KSMP wyliczała następująco:

1. Sakramenty święte, wspólne nabożeństwa, modlitwy, rekolekcje, pielgrzymki itp.
2. Konferencje i zebrania członków, zloty, zjazdy, kursy, porady prawne itp.
3. Wykłady, pogadanki, biblioteki, czytelnie, radio, zwiedzanie zabytków, muzeów, wystaw itp.
4. Muzyka, śpiew, koncerty, przedstawienia teatralne, wieczornice, rozrywki itp.
5. Sale zebrań, świetlice, schroniska, letniska, kolonie wakacyjne, boiska, urządzenia wychowania fizycznego itp.
6. Symbole organizacyjne: sztandar, hymn, mundurek, odznaki, odznaczenia itp. (art. 6).

Obowiązki i prawa stowarzyszeń męskich i Bractw Różańcowych Kobiet w dużej mierze dotyczyły formacji religijnej i kulturalnej dzieci i młodzieży w duchu polskim²³. Podkreślał to również bardzo mocno statut stowarzyszeń dziecięcych²⁴.

W żadnym ze świeckich związków polskich we Francji nie spotykamy tak szeroko rozwiniętego zakresu zadań, środków i będącej w użyciu symboliki (pozdrowienia, stroje, tytuły) wyrażającej religijną i narodową tożsamość wychodźstwa.

²¹ *Legitymacja i Ustawa Katolickiego Stowarzyszenia Młodzieży Męskiej we Francji*. Harnes 1939 art. 4. Por. analogiczne wydawnictwo dla stowarzyszeń żeńskich (Liévin 1937).

²² Dotyczy to Stowarzyszeń Mężów Katolickich, Bractw Różańcowych i Stowarzyszeń Dzieci Polskich. Cel tych ostatnich określało sformułowanie: „Kształcenie i urabianie dziecka polskiego w duchu katolickim i narodowym”. Por. Statut z 1937 r. p. 3. Tekst powielany w posiadaniu autora.

²³ *Ustawy Związku Polskich Bractw Żywego Różańca we Francji* (Lens 1950) polecały m.in. matkom posyłanie dzieci na naukę katechizmu, możliwie do polskiego księdza, zapisywanie ich do Stowarzyszeń Dzieci Polskich, młodzieży do KSMP, czuwanie nad ich aktywnym udziałem w stowarzyszeniach oraz wpływanie na synów i mężów, by chcieli należeć do stowarzyszeń katolickich (art. 7).

²⁴ Należały do nich dzieci od lat 7 do 15. Środki realizacji celów stowarzyszeń obejmowały: „nabożeństwa specjalne dla dzieci, częste spowiedzi i komunie św., pielęgnowanie mowy i śpiewu polskiego, naukę katechizmu i historii Kościoła i Polski, uroczystości religijne i narodowe, odczyty-pogadanki i kursy, wycieczki, gry i zabawy sportowe” (Statut p. 4). Idee narodowe i religijne wyrażały także: symbolika związku, hasła, pozdrowienia oraz jego organ prasowy. Przed wojną był nim „Mały Wychodźca” (dodatek do „Polaka we Francji”), po wojnie, do 1959 r. „Rycerzyk”.

Przedstawioną wyżej ideologię bez żadnych zmian przyjęły omawiane tu organizacje, odbudowane i dynamicznie rozwijające się po II wojnie światowej. Świadczy o tym utrzymanie tych samych statutów i wszystkie bez wyjątku, bardzo liczne (zwłaszcza w latach czterdziestych) rezolucje, uchwalane przez Walne Zjazdy PZK i poszczególnych związków. Wyrażały one nadal więź z krajem ojczystym i pełne utożsamianie się z narodem polskim²⁵.

Zasadnicze przemiany w tej właśnie dziedzinie, dotyczące już jednak częściowo drugiej, a głównie trzeciej i dalszych generacji emigrantów, miały się rozpocząć w latach pięćdziesiątych. Były one wynikiem nowej sytuacji społecznej, prawnej i psychologicznej, w jaką stopniowo wchodziła Polonia francuska. Sytuacja ta nie znajdowała jednak, jak zobaczymy niżej, odbicia w dotychczasowej ideologii i metodach pracy organizacji religijnych.

Jak wymieniane wyżej statutowe cele i zadania realizowane były w praktycznej działalności stowarzyszeń i związków? Otóż źródła z okresu międzywojennego i kilkunastu lat powojennych świadczą o wielkiej dynamice pracy w terenie i szerokim rozbudowaniu zarówno religijnych, jak i pozareligijnych funkcji stowarzyszeń. Działalność praktyczna obejmowała kilka dziedzin: życie religijne, oświatę, wychowanie, życie kulturalne, sport, rozrywki, dobroczynność. Zajmiemy się tu najważniejszymi z nich.

a) *Działalność religijna*

Dla zachowania tożsamości narodowej wychodźstwa, a później więzi z kulturą polską jego kolejnych generacji, za najważniejszą trzeba uznać działalność religijną. Samo powstanie rozwiniętej sieci duszpasterstwa polskiego we Francji, stanowiącego najważniejsze, instytucjonalne oparcie całego życia organizacyjnego Polonii, było przede wszystkim zasługą organizacji religijnych. One przede wszystkim (choć w łączności z innymi) jako reprezentacja skupisk emigrantów zwracały się o polską opiekę religijną do pracodawców, biskupów polskich i francuskich, stając się w tej dziedzinie, zwłaszcza gdy chodzi o stronę

²⁵ Na kilka lat oświadczeniom PZK nadała ton rezolucja wielkiego Zjazdu na Lorette w dn. 26 VIII 1945 r. Czytamy w niej m.in.: „7. Polskie Zjednoczenie Katolickie we Francji czuje się ściśle związane z Macierzą i dlatego uważa za święty obowiązek powrót Polaków do kraju, gdy nadejdzie ku temu pora (...)”. „Polska Wierna” 1:1945 nr 20 (Paryż). Inne rezolucje ze zjazdów por. „Polska Wierna” i „Narodowiec” z lat 1945-1950. Program pracy KSMP na rok 1947 stwierdzał m.in.: „Jako wierni synowie Polski nie możemy jednak zapomnieć o naszej skołatanej Ojczyźnie własnej. Łączymy się duchem z jej heroicznymi walkami odbudowy (...) Swą miłość do Boga i Polski oraz obywatelskie swoje obowiązki wyrażamy w hasło: Oświata i wychowanie polskie i religijne. „Narodowiec” 27 XII 1947. Pielęgnowanie i propagowanie polskiej pieśni religijnej jako ważnego czynnika kultury rodzimej stawiał sobie za cel powołany do życia w 1945 r. Związek Chórów Kościelnych. Por. *Statut Chóru Kościelnego* p. III-IV. Tekst powielony. Por. także *Sprawozdanie z posiedzenia Rady Naczelnej* (...).

francuską, skutecznymi grupami nacisku²⁶. Podobną rolę spełniały organizacje katolickie po II wojnie światowej, pomagając w uzyskiwaniu szerszych uprawnień tworzącym się na podstawie nowego prawodawstwa kościelnego parafiom polskim (po ogłoszeniu Konstytucji apostolskiej *Exsul Familia* Piusa XII z 1953 r.).

Ich zasługą było również zorganizowanie (w latach 1924-1939) 28 Zjazdów Katolickich w ok. 20 miejscowościach w północnej, wschodniej i środkowej Francji. Wzięło w nich udział w tym okresie co najmniej 100 tys. osób²⁷. Ich programy obejmowały część religijną i kulturalną, co pozwalało na prezentację polskiej kultury narodowej. Brali w nich z reguły udział biskupi francuscy, inżynierowie, dyrektorzy kopalń czy fabryk oraz reprezentanci władz i społeczeństwa francuskiego.

Ponieważ Zjazdy miały charakter masowy i pisała o nich zawsze miejscowa prasa francuska, podnosiło to znaczenie polskiej grupy etnicznej w oczach Francuzów i samych emigrantów, zwłaszcza żyjących w rozproszeniu i traktowanych jedynie jako siła robocza. Integrowały one zbiorowość emigracyjną, a jednocześnie w pewnym stopniu włączały Polaków do szerszego środowiska francuskiego. Na zjazdach uchwalano publikowane w prasie i dyskutowane na zebraniach rezolucje dotyczące życia religijnego i narodowego (np. oświaty i wychowania na emigracji), co niewątpliwie przyczyniło się do pogłębienia świadomości narodowej wychodźstwa. Bezpośrednio po wojnie odnowiono kilkakrotnie tradycję zjazdów. Zachowała się jednak ona i utrwaliła tylko w dwu wypadkach: szczególnie znane i popularne stały się, organizowane od 1945 r., Zjazdy Katolickie w Osny koło Paryża (w posiadłości księży Pallotynów), gdzie gromadzą się Polacy z kilkunastu różnych departamentów; mniejszy zasięg mają Zjazdy w Dammarie-les-Lys (dep. Seine et Marne). Imprezy te mają w programie jak dawniej, obok części czysto religijnej i duszpasterskiej, prezentację kultury polskiej (występy zespołów młodzieżowych, dziecięcych, orkiestr itp.). Stanowi to ważny element dla wszystkich generacji Polonii oraz ludności francusko-polskiej wywodzącej się z małżeństw mieszanych.

W polskim życiu religijnym i narodowym ważną rolę odegrały także, zapoczątkowane przez stowarzyszenia religijne w połowie lat dwudziestych, coroczne pielgrzymki do kilkunastu sanktuariów religijnych we Francji. Okazały się one instytucją niezwykle trwałą i do dziś gromadzą każdego roku co najmniej

²⁶ Świadczy o tym bardzo wymownie obszerna dokumentacja w Aktach Protektora Wychodźstwa dotycząca Francji, zachowana w Archiwum Archidiecezji Gnieźnieńskiej (dalej: AAG). Zob. także: „Wiadomości Organizacyjne Zjednoczenia Polskich Towarzystw Katolickich” 3:1933 nr 7 (dalej: WOZPTK). „Wiadomości” były dodatkiem do „Polaka we Francji”, organu Polskiej Misji Katolickiej w Paryżu.

²⁷ Były to miejscowości: Arras, Douai, Lens, Metz, Merlebach, Hayange, Creutzwald, Wittenheim, Meaux, Melun, Beaulieu, Nancy, Paryż, Argenteuil, Le Havre, Saint-Etienne, Saint-Avoid. W regionach o większej liczbie Polaków brały w nich udział tysiące osób.

kilkanaście tysięcy osób w skali całego kraju²⁸. Podobnie jak Zjazdy Katolickie, dawały one szerokim rzeszom emigrantów ważne dla tej części wychodźstwa, która żyła w rozproszeniu i nie stykała się z żadnymi innymi przejawami polskości.

Na początku lat trzydziestych zaczęto organizować popularne później „złoty” religijnych stowarzyszeń młodzieżowych i dziecięcych. Odbywały się one głównie na północy Francji, gdzie skupiała się największa — licząca ponad 200 tys. — część wychodźstwa, i gromadziły niemal co roku od kilkuset do kilku tysięcy uczestników. Równie liczne były w latach czterdziestych złoty KSMP. Ich tradycja przetrwała do chwili obecnej, jednakże z udziałem znacznie mniejszej liczby uczestników²⁹. Nadal jednak stanowią one jedną z kilku najliczniejszych corocznych manifestacji. Zjazdy i „złoty” stanowią typowe dla uroczystości polonijnych połączenie elementów religijnych i narodowych.

Ważniejsza od tych w pewnym sensie nadzwyczajnych form działania była działalność poszczególnych stowarzyszeń w terenie. Obowiązującą formą pracy były cotygodniowe zbiórki dzieci i młodzieży oraz comiesięczne zebrania dla mężczyzn i kobiet. Wypełniała je tematyka religijna i polska, oparta w dużej mierze na materiałach przygotowywanych i rozsyłanych przez Sekretariat Generalny PZK, dyskusje, śpiew, przygotowywanie występów teatralnych, deklamacji, tańców ludowych itp. Program ideowy określały i kontrolowały doroczne walne zjazdy związków. Regulamin określał ściśle przebieg zbiórki i zebrania. Jego ramy stanowiła modlitwa, pieśń oraz pozdrowienie hasłem Związku na rozpoczęcie i na zakończenie spotkania.

Ważnym wydarzeniem w kalendarzu prac wszystkich organizacji polonijnych były i są nadal takie święta roku kościelnego jak Boże Narodzenie i Wielkanoc oraz ich święta patronalne (odrębne dla każdego Związku). Każde towarzystwo przygotowywało z tej okazji tradycyjne „opłatki”, „jasełka” i „święcone”, z czym z reguły łączyły się różnego rodzaju występy sceniczne, śpiew kolęd czy innych pieśni polskich, deklamacje itp. Obejmowały one wszystkie skupiska emigracyjne we Francji i organizowane są nadal przy parafiach polskich.

²⁸ Oto niepełna lista miejsc pielgrzymkowych Polaków: Lourdes, Notre Dame de Sion (Lotaryngia), Lisieux, La Salette, Issoudun (dep. Indre), Valfleury (dep. Loire), Saint-Avoid (dep. Moselle), Tierenbach (dep. Alsace), Benoix-Veaux (Lotaryngia), N.D. de Lorette (dep. Pas-de-Calais), N.D. de Liesse (dep. Aisne), N.D. de Fourvière (Lyon), Parayle-Monial i inne. Na północy Francji są popularne dwa sanktuaria maryjne położone na terenie Belgii, Banneux i Dadizelle. Od kilkunastu lat Polacy udają się także do Rzymu, Fatimy i Ziemi Świętej.

²⁹ Od 1954 r. odbywają się one w posiadłości ojców oblatów polskich w Vaudricourt. Prasowe relacje na temat zlotów zamieszczała przed i po II wojnie światowej prasa polska wychodząca we Francji.

b) Działalność kulturalno-oświatowa

Stanowiła ona od początku integralną część pracy wszystkich stowarzyszeń katolickich we Francji. Niemal każde z nich przygotowywało co roku szereg występów teatralnych, organizowało (jeszcze przez kilkanaście lat po ostatniej wojnie) festiwale pieśni i tańców ludowych, wyświetlano filmy o tematyce polskiej, poczynając od roku 1931. Sprowadzaniem i popularyzacją sztuk teatralnych i filmów przed i po wojnie zajmował się Sekretariat Generalny PZK³⁰. Ta ostanía akcja rozwinęła się szczególnie z początkiem lat pięćdziesiątych, kiedy PZK utworzyło własny Cine-Club PZK przy francuskiej federacji *Loisir et Culture Cinématographique*. Praca kulturalno-oświatowa prowadzona przez kino objazdowe spotkała się z dużym zainteresowaniem skupisk polskich oraz wszystkich organizacji i miała niemałe znaczenie w uświadamianiu sobie więzi z kulturą polską³¹. Podobną rolę spełniały przez cały czas obchody związane ze świętami narodowymi i kościelnymi. Wszystkie istniejące do chwili obecnej religijne organizacje polonijne we Francji kontynuują bogatą niegdyś działalność kulturalną. Jej zakres coraz bardziej maleje, lecz jest on ciągle najważniejszym czynnikiem przekazywania wartości polskich w tym kraju. Wyróżniają się w niej zespoły folklorystyczne KSMP.

Stowarzyszenia religijne stawiały sobie zawsze dwa zasadnicze cele: utrzymanie religijności i oświaty polskiej. Ich wkład w tej dziedzinie jest niemal zupełnie nie znany. Wychodźstwo polskie we Francji, któremu przewodzili Polacy przybyli tu z Westfalii, gdzie uprzednio toczyła się zacięta walka o język polski, było wyczulone na sprawę szkoły i oświaty polskiej. Organizacje religijne zwykle jako pierwsze podejmowały starania o nauczycieli polskich. Jak wiadomo, emigracyjne konwencje polsko-francuskie nie poruszały zasadniczo kwestii szkolnictwa polskiego, toteż w okresie międzywojennym obejmowało ono we

³⁰ W 1939 r. w północnej i wschodniej Francji wyświetlano m.in. następujące filmy: 1. „Przeor Kordecki — cud Częstochowy”; 2. „Cudowny obraz Matki Boskiej w Piekarach”; 3. „Obóz młodzieży z zagranicy w Zakopanem”; 4. „Wśród Polaków we Francji”; 5. „Hołd wojsk pancernych”. Filmy były własnością PZK. Dochody z ich wyświetlania przeznaczano na wydatki Sekretariatu Generalnego. Por. List rektora Polskiej Misji Katolickiej, ks. F. Cegiutki do sekretarza generalnego PZK, ks. L. Plucińskiego z 12 IV 1939. Archiwum PZK. W 1981 r. na plebanii polskiej w Lens, gdzie mieściła się siedziba Sekretariatu Generalnego PZK, znajdowało się kilkadziesiąt lub więcej sztuk teatralnych, grywanych przez amatorskie zespoły polonijne w ciągu z górą 60 lat, często nieznanymi autorami emigracyjnymi. Mogłyby być one interesującym źródłem dla badań nad kulturą wychodźstwa we Francji.

³¹ Świadczy o tym korespondencja na ten temat z lat 1952-1954, zachowana w archiwum PZK. W tym czasie „Cine-Club” dysponował takimi filmami, jak: *Znachor*, *Gehenna*, *Proces w Watykanie*, *Piętro wyżej*, *Będzie lepiej*, *Zamach*, *Rapsodia Bałtyku*, *Walka o Monte Cassino*, *Obrona Częstochowy*, *Młody las*, *Złoty KSMP*, *Święto 3-go Maja w Lille* i inne. Tamże.

Francji zaledwie połowę dzieci w wieku szkolnym³². Po wojnie z przyczyn politycznych liczba ta spadła szybko do kilku procent. Jeśli pomimo to ogół wychodźstwa zachował znajomość języka polskiego i więź z kulturą polską, to było to zasługą różnego rodzaju organizacji, głównie katolickich³³.

Archiwa PZK za okres zwłaszcza pierwszych 50 lat wychodźstwa oraz Akta Protpektora Wychodźstwa z okresu międzywojennego świadczą, że praca oświatowa w terenie, prowadzona przez stowarzyszenia obejmująca dziesiątki, a na przestrzeni kilkudziesięciu lat setki tysięcy osób, prowadzona była w okresie międzywojennym głównie na podstawie materiałów sprowadzanych z Polski (przede wszystkim z Poznania) przez Sekretariat Generalny PZK. Pozwalały one zaznajamiać wychodźców z historią Polski, historią Kościoła w Polsce, dorobkiem kulturalnym, literaturą, wzbogacały comiesięczne zebrania, obchody świąt narodowych itp. W latach dwudziestych Sekretariat postawił sobie za cel zaopatrzenie każdego towarzystwa w terenie we własną biblioteczkę liczącą od 20 do 30 tomów³⁴, co w odniesieniu do pewnej części stowarzyszeń zostało zrealizowane. Biblioteczki stowarzyszeń w wielkich skupiskach polskich na północy Francji liczyły po kilkaset tomów³⁵.

Swego rodzaju szkołami były kursy oświatowe prowadzone przez poszczególne związki stowarzyszeń katolickich. Korzystano przy tym z wydawanych przez nie wewnętrznych biuletynów, prasy związkowej, śpiewników itp. Dotyczy to zwłaszcza okresu powojennego, kiedy postęp techniczny ułatwił rozwój tego rodzaju działalności³⁶. Dziełem PZK była prowadzona przez niemal pół wieku zbiórka na oświatę polską we Francji. Stanowiła ona niemałą pomoc w tej dziedzinie w okresie międzywojennym i po ostatniej wojnie³⁷.

Pewną ilustracją pracy organizacji katolickich mogą być zestawienia liczbowe dotyczące niektórych związków. Jak wynika ze sprawozdań za 1931 r.,

³² Związek Polaków we Francji liczbę dzieci w wieku szkolnym oceniał w latach trzydziestych na 60 tys. Z tego 20 tys. nie było objęte nauczaniem ze względu na rozproszenie. W skupiskach emigrantów korzystało z niego ok. 75% dzieci. AAN AP 2698 k. 3-4.

³³ Przyznawał to w 1946 r. nawet bardzo niechętny organizacjom katolickim organ PPR we Francji. Przyznając im wielkie zasługi w utrzymaniu więzi wychodźstwa z krajem, stwierdzano m.in.: „Jest w tym dużą zasługą stowarzyszeń katolickich, że w koloniach polskich kwitnie mowa polska, że dziecko polskie we Francji zna polską piosenkę, że nasza emigracja nie straciła więzi z narodem, a wręcz przeciwnie — czuje się ściśle związana ze wszystkim co polskie”. Zob. „Jedność Polska”. Biuletyn oddziału Polskiej Partii Robotniczej we Francji. Październik 1946 nr 9-10 s. 7.

³⁴ Ks. Cz. Garstecki do kard. Hlonda. Pismo z 2 X 1928 r. — sprawozdanie z działalności Sekretariatu Generalnego. AAG AP III/14.

³⁵ Tak było np. w Oignies (P. de C.) i Bruay-en-Artois (P. de C.).

³⁶ Niestety nie zgromadzono nigdzie — wydawanych po wojnie przez związki stowarzyszeń katolickich — liczących setki numerów okólników, biuletynów, śpiewników, czasopism związkowych (np. „Młode Serce” wydawane przez kierownictwo KSMP) itp.

³⁷ Bezpośrednio po II wojnie światowej z sum zebranych przez PZK utrzymywano kilkanaście przedszkoli i kilka kursów języka polskiego, a innym dostarczano podręczników. Por. PZK. Centrala. Okólnik I. Harnes 31 III 1947 r.

które nadesłało 150 stowarzyszeń na ogólną ich liczbę 207 (zrzeszających 21 204 członków), odbyło się w tym roku 1530 zebrań, wygłoszono 1348 referatów i odczytów, wystawiono 360 sztuk teatralnych, urządzono 72 akademie z okazji rocznicy encykliki *Rerum novarum* i 116 akademii ku czci papieża Piusa XI. Wśród Bractw Różańcowych 61 opiekowało się dziećmi, ucząc katechizmu, deklamacji, wystawiając z nimi utwory sceniczne i urządzając wycieczki³⁸.

Jest rzeczą interesującą, że w trzydzieści lat później podobne sprawozdania są niewiele tylko uboższe. Świadczy o tym podsumowanie pracy Związku Bractw Żywego Różańca za lata 1950-1952, liczącego 10 715 członków.

Tab. 4. Działalność Związku Bractw Żywego Różańca w latach 1950-1952

Rok	Odczytów	Zebrań	Uroczystości	Kursów ogólnozwiązkowych	Wycieczek, pielgrzymek
1950	180	537	70	2	96
1951	182	479	152	1	169
1952	192	570	170	2	194
Razem	564	1586	392	5	459

Na akcję kulturalno-oświatową bractwa wydały w tym czasie 5 969 973 fr., a na akcję charytatywną 3 miliony franków.

Związek Katolickich Stowarzyszeń Mężów Polskich we Francji, liczący w 1952 r. 4070 członków, w analogicznym okresie sprawozdawczym urządził 329 odczytów, 567 zebrań, 67 uroczystości. Związek Polskich Chórów Kościelnych, zrzeszający 34 chóry i 1500 członków, rozesłał w 1951 r. 3400 partytur. KSMP męskie i żeńskie, liczące w 1952 r. 6230 członków, obok swej zwykłej pracy prowadziło w tym czasie (rozpoczętą bezpośrednio po wojnie) tzw. akcję letnią. Składały się na nią miesięczne kursy formacyjne dla 400 osób, podczas których wykładano elementy historii Polski, literatury polskiej, problematyki społecznej i rodzinnej, uczono śpiewu i folkloru, uprawiano sport. Związek Dzieci Polskich, do którego na początku lat pięćdziesiątych należało 125 kół lokalnych, odbywał rocznie (głównie pod kierunkiem Bractw Różańcowych) ok. 1500 zebrań, organizował co roku kolonie letnie dla ok. 600 dzieci, mające w programie wychowanie w duchu narodowym. Wydawał także własne piśmko dla dzieci w nakładzie 3800 egzemplarzy („Rycerzyk”)³⁹.

³⁸ Podsumowując sprawozdanie, zarząd Zjednoczenia stwierdzał, że jego celem będzie nadal „praca nad ulepszeniem członków, nad ich wykształceniem i uświadomieniem w duchu katolickim i narodowym”. „Wiadomości Organizacyjne Zjednoczenia Polskich Towarzystw Katolickich” 2:1932 nr 6.

³⁹ Wszystkie dane cyt. za: *Kongres Polonii Francuskiej* s. 4-12.

Lata pięćdziesiąte stanowią szczytowy okres organizacyjnych osiągnięć stowarzyszeń katolickich. Opierały się one ciągle na ideologii emigracyjnej, według której wychodźstwo we Francji jest nadal częścią narodu polskiego. Nie zmienione pozostawały ideały katolickie i narodowe. W pracy opierano się na wypróbowanych metodach, odziedziczonych w okresie międzywojennym po organizacjach westfalskich, a we Francji jedynie wzbogaconych i urozmaiconych. Z końcem lat pięćdziesiątych zaczyna się już jednak nieodwracalny spadek liczebności wszystkich organizacji idące z nim w parze kurczenie się zakresu ich działania. Jest ono szczególnie szybkie w wypadku organizacji młodzieżowych i dziecięcych.

Przed ogólną oceną osiągnięć, a następnie przyczyn kryzysu należy dodać że ostatnią akcją, która objęła i znacznie ożywiła wszystkie bez wyjątku skupiska polskie we Francji i wszystkie ich generacje, były obchody Tysiąclecia Chrztu Polski pod hasłem „Millenium”. Gdy we Francji powstała 1 III 1961 r. filia Centralnego Komitetu Obchodów Tysiąclecia Chrztu Polski, mającego swą siedzibę w Rzymie (we Francji dodano do powyższej nazwy „(...) i jej Państwowego Istnienia”), przystąpiło do niej PZK i rozpoczęło z nią ścisłą współpracę. Chodziło o duchowe przygotowanie Polonii francuskiej do uroczystości centralnych w 1966 r. Obejmowało ono trzy dziedziny: akcję czysto religijną, akcję informacyjno-propagandową i realizację trwałych pomników Tysiąclecia we Francji. W pierwszym wypadku oznaczała ona głównie misje i rekolekcje we wszystkich skupiskach polskich w związku z wędrowką kopii cudownego obrazu Matki Boskiej Częstochowskiej, sprowadzonej z kraju, co miało szczególne znaczenie symboliczne i psychologiczne. Drugi rodzaj akcji, w której PZK odgrywało ważną rolę, sprowadzał się do działalności informacyjnej, a więc odczytów, wyświetlania filmów o tematyce polskiej, uroczystości patriotyczno-religijnych itp. W tych ostanich z reguły brali udział przedstawiciele hierarchii kościelnej, władz państwowych i społeczeństwa francuskiego, podkreślając z tej okazji historyczne więzy przyjaźni pomiędzy Polską i Francją. Trwałym i jedynym pomnikiem „Millenium” we Francji miał się stać polski kościół w Lens, określany niekiedy jako stolica Polonii francuskiej.

Obchody Tysiąclecia Chrztu Polski, które praktycznie objęły całą Polonię i w których organizacje katolickie brały żywy udział, przyczyniły się niewątpliwie w dużym stopniu do pogłębienia poczucia więzi z krajem pochodzenia i kulturą polską w najszerszych kręgach wychodźstwa. Był to jednak ostatni zryw organizacyjny wszystkich, w tym również religijnych stowarzyszeń polskich. Szybkiego zamierania ich działalności nie zmienił pozytywny skądinąd fakt nawiązania od 1971 r. współpracy PZK z Instytutem Polskiej Akcji Katolickiej w Wielkiej Brytanii. Pozwoliła ona m.in. przedstawicielom PZK na nawiązanie pewnych kontaktów z międzynarodowymi organizacjami katolickimi, których przedtem nie mieli. Większą korzyścią we wspomnianej współpracy było postawienie pewnych problemów, nie podejmowanych dotychczas przez PZK,

takich np. jak dwukulturowość nowych generacji Polonii i specyfika kultury polskiej⁴⁰.

Ostatnim wielkim wydarzeniem, które przeżyła Polonia, był wybór na Stolicę Piotrową kard. K. Wojtyły. Nie wpłynęło ono jednak, jak się zdaje, w sposób bardziej widoczny i trwałe na działalność omawianych tu stowarzyszeń. Miały ją natomiast w znacznym stopniu ożywić wydarzenia i przemiany, jakie zaistniały w Polsce w latach 1980-1982. Problem ten, mało jeszcze znany, zasługuje ze wszech miar na uwagę, lecz wykracza poza ramy niniejszego opracowania.

3. OSIĄGNIĘCIA I BRAKI

Na działalność organizacji polonijnych we Francji rzutowały przede wszystkim dwa fakty: przekonanie w okresie międzywojennym, w czasie wojny i częściowo bezpośrednio po jej zakończeniu o tymczasowości emigracji oraz robotniczy charakter wychodźstwa. Jedno i drugie było zarówno źródłem wielu osiągnięć, jak i porażek. Te ostatnie miały się ujawnić z całą jaskrawością w ostatnim okresie dziejów Polonii francuskiej.

Intencjonalnie tymczasowy charakter emigracji był zasadniczym motywem kultywowania i obrony tożsamości narodowej wychodźstwa. Skoro w perspektywie życiowej pozostawał powrót do ojczyzny, to nie można było dopuścić do przerywania tradycji narodowych i zaniku patriotyzmu. Zwraçały na to szczególnie uwagę organizacje religijne. Ich liczebność, dynamika i trwałość płynęła stąd, że odwoływały się one do religijnej i patriotycznej motywacji w pracy organizacyjnej. Stworzone przez nie formy działania dla trzech kategorii osób: dzieci, młodzieży i dorosłych, w dziedzinie życia religijnego, kulturalnego i oświaty, łącznie z symboliką, kalendarzem świąt narodowych i kościelnych, spełniały doniosłą rolę w utrwalaniu i transmisji etnicznych treści kulturowych i pogłębieniu świadomości własnego rodowodu. Jedynie organizacje religijne były w stanie zapewnić masowy charakter zjazdów, zlotów młodzieżowych i pielgrzymek, które oprócz swego charakteru religijnego były jednocześnie manifestacją przywiązania do kultury narodowej. Dla emigrantów, traktowanych jedynie jako siła robocza, było to szczególnie ważne. Dawało im bowiem poczucie wartości własnych tradycji kulturowych, tym bardziej że spotykały się one bardzo często z uznaniem i podziwem społeczeństwa miejscowego. Umacniało to świadomość tożsamości narodowej oraz dawało tak potrzebne emigrantom poczucie pewności i oparcia we własnej grupie w kontaktach ze społeczeństwem francuskim⁴¹.

⁴⁰ Relacja p. Olgierda M. Stepana, prezesa Instytutu Polskiej Akcji Katolickiej w Wielkiej Brytanii, z 21 VIII 1981 r.

⁴¹ Relacje lokalnej prasy francuskiej są z reguły pełne uznania i podziwu dla barwnych i tłumnych polskich manifestacji religijno-narodowych.

Nawiązywanie kontaktów i zgodne współżycie ludności autochtonicznej i imigrantów jest zawsze sprawą niełatwą. W wypadku Polaków we Francji elementem niezwykle ważnym i pozytywnym była tradycyjna przyjaźń obu narodów, potwierdzona braterstwem broni podczas I i II wojny światowej. Otóż żadne inne organizacje w tym samym stopniu co religijne nie stwarzały tylu i o tak szerokim zakresie okazji do interakcji między Polakami i Francuzami. Wynikało to z natury życia religijnego. Różnego rodzaju uroczystości kościelne, zjazdy katolickie, pielgrzymki, zloty organizacji młodzieżowych, bierzmowania, misje, poświęcanie kaplic itp. odbywały się często z udziałem miejscowych biskupów, księży francuskich, przedstawicieli zakładów pracy i ich rodzin, nauczycieli francuskich i miejscowego społeczeństwa⁴². „Wychodźstwo polskie przebywające na ziemi francuskiej — stwierdzała w 1938 r. Deklaracja Ideowa Związku Polaków we Francji — nie czuje się elementem obcym”⁴³.

Dziedzina życia religijnego, w której stowarzyszenia kościelne odgrywały wybitną rolę, w sposób szczególny sprzyjała z jednej strony przełamywaniu naturalnych barier społecznych wynikających z różnic narodowości, języka, kultury, obyczajów i tradycji religijnych, a z drugiej stwarzała możliwości społecznego manifestowania etnicznych wartości polskich, związanych z religijnością Polaków. Hamowało to proces ich utraty, tzn. asymilacji, a sprzyjało procesom integracji, a więc jednoczenia się z miejscowym społeczeństwem przy zachowaniu różnych elementów własnej kultury. Spotykane nierzadko opinie o programowym separowaniu się organizacji polskich od Francuzów i życiu na marginesie społeczeństwa wynikają z nieznamomości kulturalnego i religijnego życia wychodźstwa lub też dotyczą angażowania się politycznego Polaków, wobec którego ci ostatni, nawet jako obywatele francuscy, zachowywali duży dystans⁴⁴.

Jeżeli w okresie międzywojennym i bezpośrednio po wojnie omawiane tu organizacje mogły notować sukcesy w przekazywaniu wartości kultury polskiej, młodemu pokoleniu, to ostatnie ćwierćwiecze ujawniło poważne braki w ich ideologii i metodach pracy, a w konsekwencji i stopniowe odchodzenie od nich tej generacji wychodźstwa. Polonia weszła w tym czasie w okres nie znanych

⁴² W Archiwum PZK z lat 1927-1932 zachowały się kopie zaproszeń, organizacji katolickich kierowanych z okazji różnych uroczystości do księży francuskich i kierowników miejscowych szkół. Na I Zlocie KSMP żeńskiej w Houdain w 1932 r. honorową przewodniczącą była np. córka zastępcy dyrektora miejscowej kopalni. Por. WOZPTK 2:1932 nr 7.

⁴³ AAN AP t. 2698 k. 23.

⁴⁴ Wobec rozproszenia, braku lub niedostępności archiwów kościelnych z okresu międzywojennego i lat powojennych zapoznanie się z problematyką kulturalnego i religijnego życia wychodźstwa jest bardzo utrudnione. Dotychczasowe publikacje poświęcone Polonii francuskiej, zarówno polskie jak i francuskie, poświęcone są przede wszystkim problematyce ekonomicznej, demograficznej, częściowo politycznej oraz zagadnieniom adaptacji i integracji wychodźstwa polskiego we Francji. Nieco uwagi życiu kulturalnemu poświęca A. Paczkowski. Zob. *Prasa i społeczność polska we Francji w latach 1920-1940*. Wrocław 1979.

przedtem przemian społecznych, prawnych i psychologicznych. W połowie lat pięćdziesiątych rozpoczął się coraz bardziej widoczny awans zawodowy młodego pokolenia. Spowodował on nie tylko zmianę jego potrzeb i aspiracji, ale i opuszczanie dotychczasowego środowiska polskiego⁴⁵. Po odplynięciu fali reemigracji powojennej⁴⁶ wychództwo z intencjonalnie czasowego przemieniło się w stałe. Jednocześnie na kilkanaście lat nastąpiło zerwanie łączności z krajem pochodzenia. Wyrazem nowej sytuacji bytowej był przybierający na sile proces naturalizacji. W połowie lat siedemdziesiątych przytłaczająca większość Polonii, a całe już jej młode pokolenie żyło nie na statusie prawnym cudzoziemców, lecz obywateli francuskich⁴⁷.

Przemiany psychologiczne wyrażały się w tym, że dla młodej generacji, kształtowanej przez francuskie szkoły, instytucje kulturalne i najszerzej rozumiane środowisko francuskie, pojęcie ojczyzny i kultury zaczęło się kojarzyć przede wszystkim z Francją⁴⁸. Jednocześnie jednak w większych skupiskach polonijnych rodzina, duszpasterstwo polskie oraz związane z nim instytucje wychowawcze, formy kultu religijnego, tradycje i to wszystko, co można określić jako „pamięć zbiorową”⁴⁹, przekazywały nadal tej generacji nie tylko świadomość polskiego pochodzenia, ale i różne wartości kultury rodzimej. Stwarzało to szansę stawiania problemu dwukulturowości jako jedynej na dłuższą metę możliwości i formy zachowania tożsamości etnicznej.

Nasuwa się pytanie: czy i jaki wyraz wskazane tu przemiany znajdowały w programach i metodach pracy organizacji religijnych? Otóż do ostatnich czasów panował w tej dziedzinie całkowity niemal immobilizm. Kultywowanie polskości dokonywało się ciągle na podstawie celów i metod typowych dla zbiorowości i mentalności emigracyjnej, jakkolwiek Polonia przestawała, a w wielkiej mierze już przestała być zbiorowością emigrantów i cudzoziemców, przechodząc na status prawny obywateli francuskich⁵⁰. Młode pokolenie w przytłaczającej większości status ten miało od urodzenia. Dla niego jednak była to nie tylko integracja obywatelska, ale także psychiczna i kulturalna, z narodem francuskim.

⁴⁵ J. Gruszyński. *Spoleczność polska we Francji 1918-1978*. Warszawa 1981 s. 90-99.

⁴⁶ Objęła ona ponad 63 tys. osób. Por. K. Kersten. *Repatriacja ludności polskiej po II wojnie światowej*. Wrocław 1974 s. 236.

⁴⁷ R. Dzwonkowski. *Status prawny Polonii francuskiej*. „Przegląd Zachodni” 35:1979 nr 2 s. 112-120.

⁴⁸ Tenże. *Młodzież polonijna we Francji wobec polskich tradycji narodowych. Z zagadnień integracji społecznej*. W: *Studia polonijne*. T. 2. Lublin 1977 s. 226 n.

⁴⁹ M. Holbwachs. *Spoleczne ramy pamięci*. Warszawa 1969 s. 217-323.

⁵⁰ Charakterystycznym przykładem reagowania z dużym opóźnieniem na te przemiany był tu fakt, że w latach siedemdziesiątych organizacje katolickie były *de jure* ciągle polskie (cudzoziemskie), choć *de facto* zrzeszały Francuzów polskiego pochodzenia. Obywatele polscy stanowili w nich już tylko znikomy procent. Władze francuskie, znając od z góry półwiecza ich działalność, tolerowały ten stan rzeczy do początku lat osiemdziesiątych.

Jeżeli jeszcze w 1953 r. przewodniczący PZK we Francji i wiceprezes Kongresu Polonii Francuskiej stwierdzał, że „młodzież polska we Francji stanowi część młodzieży polskiej”⁵¹, to z pewnymi zastrzeżeniami stwierdzenie to odpowiadało zapewne rzeczywistości. W kilkanaście lat później było już ono jednak nie do utrzymania, jakkolwiek młodzież ta w większych skupiskach polskich w różny sposób pozostawała związana z polsnością⁵². Dokonały się już bowiem duże zmiany w przyjmowanym przez nią dotychczas systemie wartości. Dawne hasła, programy i formy, działania oparte na pełnej identyfikacji z narodem polskim nie były już w pełni dostosowane do nowej sytuacji psychologicznej i kulturalnej młodzieży, wynikającej z jej coraz większej integracji ze społeczeństwem francuskim.

W 1955 r. Rada Naczelna PZK dyskutowała problem stosunku Polaków po naturalizacji do kultury polskiej. Stwierdzono, że przyjęcie nowego obywatelstwa nie oznacza, bo nie może oznaczać, zmiany tożsamości narodowej, a więc i zerwania więzów z rodzimą kulturą, językiem, tradycjami itp. Podkreślano, że każdy ma uznane w społeczeństwie prawo, a nawet obowiązek kultywowania najważniejszych wartości, które go ukształtowały, gdyż zmiana przynależności państwowej nie oznacza zmiany narodowości⁵³. Brak jednak dowodów na to, że ten w istocie integracyjny program (sam termin „integracja” nie był jeszcze w tym czasie znany), stał się również przedmiotem dyskusji w poszczególnych związkach i stowarzyszeniach lokalnych i miał wpływ na ideową formację ich członków. Wszystko wskazuje na to, że nie doceniano jego znaczenia dla młodego pokolenia Polonii francuskiej. Kultywowanie polskości w pracy organizacyjnej opierało się nadal na wzorach przedwojennych. Nie nawiązywano w nim do zaistniałych przemian, a więc do faktu, że nowe pokolenie, posiadając status obywateli francuskich, uczestniczy coraz pełniej w życiu społeczeństwa globalnego, zyskując tym samym nowe, skuteczne możliwości obrony własnych tradycji kulturalnych z tytułu nowych uprawnień.

⁵¹ F. Kozak. *Przed nowym etapem pracy młodzieży polskiej we Francji*. W: *Kongres Polonii Francuskiej* s. 9.

⁵² Ks. J. Lewicki OMI. *Ogólny pogląd na KSMP we Francji*. „Duszpasterz Polski Zagranicą” 17:1966 nr 1 s. 9-15.

⁵³ Rozważania te były zawarte w referacie ks. L. Gutowskiego, sekretarza generalnego PZK, wygłoszonym na nadzwyczajnym zebraniu Rady Naczelnej PZK w Lens 6 II 1955 r. Autor oparł je na oczywistym dla Polaków, a mało znanym we Francji rozróżnieniu między państwem a narodem. Archiwum PZK. Ten sam problem podejmowali już niemal 30 lat przedtem duszpasterze polscy we Francji. Po referacie ks. J. Unslichta na temat naturalizacji, wygłoszonym w 1932 r. na zebraniu księży polskich w Paryżu, stwierdzono w dyskusji, że „zachowanie przez naturalizowanych Polaków języka, obyczajów i sympatii polskich nie może być uważane za nielojalność względem Francji, lecz przeciwnie, za objaw naturalny, jak Francuzów w Kanadzie lub Bretończyków, Basków, Alzackich we Francji, co może się tylko przyczynić do zbliżenia obu narodów”. Relacja ze zjazdu księży polskich we Francji w 1932 r. (ze zbiorów autora). Tekst powielany. Problem ten podejmowano w związku z wypadkami unikania duszpasterstwa polskiego przez naturalizowanych Polaków z obawy, by ich nie posądzono o nielojalność wobec Francji.

Brak ewolucji w programach i metodach transmisji kultury polskiej wynikał przede wszystkim ze wspomnianego już wyżej czysto robotniczego charakteru wychodźstwa i organizacji polskich we Francji. W pierwszym okresie emigracji miały one wybitne zasługi w zachowaniu rodzimej kultury i przekazywaniu jej wartości młodemu pokoleniu. Wykazały też znaczną wyższość kulturalną robotnika polskiego nad francuskim, widoczną w działalności samorządnie tworzonych stowarzyszeń teatralnych, śpiewaczych, muzycznych, religijnych, sportowych, odnoszących sukcesy na konkursach i manifestacjach francuskich⁵⁴. Umacniało to poczucie tożsamości narodowej. Wraz z postępem kultury masowej, awansem zawodowym i rozproszeniem się dawnych skupisk wychodźczych działalność tego typu straciła na znaczeniu.

Dla młodego pokolenia ważnym problemem stawała się konfrontacja wartości kultury polskiej z kulturą francuską. Wydaje się, że tu właśnie ujawniły się poważne braki w funkcjonowaniu dotychczasowych organizacji polonijnych, w tym także religijnych. Przed wojną ich działalność oświatowa, obejmująca popularyzację historii, literatury i kultury polskiej, opierała się na materiałach z kraju. Powojenny okres pomocy w tej dziedzinie trwał dość krótko, a niebawem główną i często praktycznie jedyną wartością kultury polskiej przekazywaną młodemu pokoleniu w organizacjach religijnych stał się folklor i polska specyfika religijna⁵⁵. W konfrontacji z bogactwem historii i kultury francuskiej, poznawanej w szkołach i uczelniach Francji, wartości te, choć cenne, nie mogły skutecznie konkurować.

⁵⁴ Zebranie dokumentacji na ten temat byłoby rzeczą interesującą. Oto kilka danych: „Dyrektorowie kopalń, Francuzi — pisał w 1926 r. jeden z dzienników emigracyjnych na temat działalności zespołów śpiewaczych — popierają te organizacje, niektórzy podobno nawet finansowo. Są zdziwieni, bo między francuskimi robotnikami nie ma ani jednego chóru” („Wiarusa Polski” 26 VI 1926 r.). Nie było też wśród górników francuskich tak popularnych w koloniach polskich zespołów muzycznych i teatralnych oraz folkloru. Na konkursie francuskich teatrów amatorskich w Arras w 1931 r. wszystkie pierwsze nagrody otrzymały emigracyjne zespoły polskie z Francji. Robotnicze chóry i teatry występowały przed i po ostatniej wojnie w radiu francuskim i na międzynarodowych konkursach we Francji. Por. Jubileuszowy Kalendarz wychodźczy „Wiarusa Polskiego” na rok 1940. Wyd. 2. Lille s. 167, 180; „Narodowiec” 26 V 1926 r.; „Biuletyn Informacyjny Centralnego Związku Polaków we Francji” 9:1948 nr 12 s. 23-24; „Polacy Zagranicą” 3:1938 nr 7 s. 16-17. Górnicy w Polsce byli, jak wiadomo, elitą klasy robotniczej. We Francji była sytuacja odwrotna. Charakteryzując górnika francuskiego, jeden z autorów francuskich pisał: „Le puits, le coron, la Compagnie, le café formaient ensemble tout horizon de l'existence”. P. Sarlin. *La Société Française 1924-1968*. Paris 1971 s. 106. Potwierdzeniem powyższych uwag może być wypowiedź jednego z górników polskich z Francji: „robotnik francuski, który niżej stoi od naszego robotnika i tylko „Humanité” czyta (...) ten francuski górnik nigdzie nie był i nic nie widział, a między naszymi górnikiem jest wielu, którzy pracowali w kopalniach całego świata i znają po kilka języków i lepsze urządzenia maszynowe i ustawodawstwo robotnicze”. „Polak we Francji” 4:1926 nr 102 s. 4 (list do redakcji). Stwierdzenie prof. W. J. Godlewskiego, że górnicy polscy w północnej Francji „kulturalnie stali stosunkowo nisko”, nie odpowiada rzeczywistości. Por. *Spotkanie uczonych polskiego pochodzenia*. Kraków-Warszawa 1974 s. 261.

⁵⁵ R. Dzwonkowski SAC. *Specyfika religijna polskich parafii na północy Francji*. W: *Studia polonijne*. T. 3. Lublin 1979 s. 332-337.

Wprawdzie pod koniec lat siedemdziesiątych organizacje religijne przeszły na statuty francuskie, lecz nie mogło to wpłynąć na poziom, metody pracy i zasięg ich działalności. Jednym z ważnych osiągnięć stowarzyszeń religijnych był, jak już wspomniano, masowy udział Polonii w organizowanych przez nie manifestacjach religijno-narodowych. Była to i jest nadal świadomie stosowana przez PZK i Kongres Polonii Francuskiej metoda działania społecznego, mająca na celu utrzymanie więzi z kulturą polską.

Jestem przeświadczony — pisał jeszcze w 1960 r. Jan Szambelańczyk, prezes PZK — że każda większa manifestacja zewnętrzna wywiera wielki wpływ na pobudzenie z dala stojących od życia społecznego do zaangażowania się w nią⁵⁶.

Przez dziesiątki lat manifestacje te dla dużej części wychodźstwa były faktycznie okazją do utożsamiania się z polską grupą etniczną i w tym sensie spełniały pozytywną rolę. Jakkolwiek jednak łączyły się one często z patriotycznymi rezolucjami i kazaniem polskimi, to nie dawały głębszej znajomości kultury polskiej. Nie mogły więc zastąpić młodemu pokoleniu, żyjącemu już przede wszystkim kulturą francuską, intelektualnej motywacji, przemawiającej za utrzymaniem więzi z kulturą kraju pochodzenia. Motywacją taką mogłoby być ukazywanie korzyści i osobowego wzbogacenia, jakim jest dwukulturowość, co w latach sześćdziesiątych podjęły elitarne organizacje polonijne we Francji⁵⁷. Jednakże nawet w ostatnim okresie myśli tej nie spotykamy w ideowych programach PZK.

Polonia francuska, mimo swej liczebności, patriotyzmu i wielkiej aktywności organizacyjnej w pierwszym okresie swej historii, nie stworzyła instytucji nadrzędnej o większym autorytecie społecznym, jaką jest np. Kongres Polonii Amerykańskiej. Jej brak stał się szczególnie widoczny w ostatnim okresie dziejów Polonii francuskiej, gdy jasno dotychczas rozumiane dobro wspólne wychodźstwa, jakim było w okresie emigracji intencjonalnie czasowe zachowanie kultury polskiej, teraz musiało być ujmowane w nieco inny niż dotychczas sposób.

Dla kolejnych generacji Francuzów polskiego pochodzenia kultura ta stała się już bowiem tylko jednym z dwu głównych, obok francuskiej, elementów ich tożsamości. W tych warunkach dobro wspólne Polonii, obejmujące nadal takie wartości, jak język i tradycje, pozwalające zachować więź z kulturą rodzimą, musiało być uzasadnione i kultywowane za pomocą innych niż dotychczas środków, odpowiadających jej nowej pozycji społecznej, intelektualnej, prawnej

⁵⁶ Walne Zgromadzenie PZK we Francji 25 IV 1960 s. 14 (tekst powielany).

⁵⁷ Program dwukulturowości po raz pierwszy sformułował we Francji Komitet Wyborczy Polaków Naturalizowanych, powstały w 1953 r. w Paryżu. Jego kontynuacją jest stowarzyszenie Communauté Franco-Polonaise, zorganizowane w 1976 r. Dwukulturowość stanowi podstawę ideowego programu stowarzyszenia. Najlepsze sformułowania w tym względzie zawiera nowo powstałe pismo polonijne we Francji — „Forum”. „Forum de la polonité” (Lille) 1982 nr 1, 2, 3, 4, 5, 6, 7.

i politycznej. Tymczasem w tej zmienionej już znacznie sytuacji zabrakło zarówno grup kierowniczych, jak i instytucji pełniących liczącą się rolę w tej dziedzinie. Zabrakło też właściwych grup odniesienia dla młodego pokolenia zainteresowanego nie tylko folklorem, lecz i innymi wartościami kultury polskiej. Tylko częściowo, w odniesieniu do kultury religijnej, rolę tę mogły spełniać parafie polskie. Nie powstały także instytucje dysponujące odpowiednimi środkami finansowymi, niezbędnymi do zabezpieczenia dziedzictwa kulturalnego, kształcenia młodzieży itp.

Jedną z głównych przyczyn tego stanu rzeczy wydaje się brak przedstawicieli inteligencji wśród przywódczej kadry Polonii francuskiej. Należy oddać głęboki hołd przywódczej grupie społecznej, rekrutującej się z górników i robotników, łączących w sposób niezwykle ofiarny ciężką pracę zawodową z działalnością społeczną. Nie była ona jednak w stanie dokonać reinterpretacji celów Polonii w jej nowej sytuacji psychologicznej, prawnej i kulturalnej. Jej zasługą i stworzonych przez nią organizacji religijnych przede wszystkim jest utrzymujące się wśród Polonii francuskiej jako całości mniej lub bardziej żywe poczucie więzi z kulturą polską, krajem pochodzenia, jego tradycjami narodowymi i religijnymi, pewien stopień znajomości języka polskiego itp. Wartości te składają się na to specyficzne poczucie tożsamości narodowej, jakie jest udziałem osób uczestniczących w dwu odrębnych kulturach.

UWAGI KOŃCOWE

Polskie organizacje religijne we Francji w okresie międzywojennym i bezpośrednio po II wojnie światowej stanowiły istotną część składową w systemie organizacji polonijnych w tym kraju. W ostatnim okresie stały się natomiast główną i najważniejszą ich reprezentacją. Przez większą część swojej, już ponad 60 lat liczącej historii, w celach i zadaniach utożsamiały się całkowicie z narodem polskim. A ponieważ odwoływały się do najgłębiej w psychikę emigrantów sięgającej, bo religijnej i narodowej motywacji (wyrażała się ona w haśle: „Bóg i Ojczyzna”), zepewniały sobie największą, w porównaniu z innymi, liczebność i wpływy. Duże znaczenie miała tu ich programowa, wyrażana w statutach i przestrzegana w praktyce apolityczność. Pozwoliła ona uniknąć wewnętrznych walk na tle politycznym, a tym samym skuteczniej reprezentować interesy religijne i narodowe Polaków w kontaktach z władzami francuskimi, cywilnymi i kościelnymi.

Z przyczyn od siebie w dużej mierze niezależnych nie stworzyły one jednak ośrodka ideowego i organizacyjnego, który byłby zdolny inspirować nowe rozumienie tożsamości narodowej, łączącej elementy dwóch kultur, możliwej do akceptacji przez kolejne pokolenia dawnych emigrantów. Obecnie PZK tylko w minimalnym stopniu może wpływać na rozpoczęty już dawno, lecz obecnie

bardzo szybki proces przemian kulturowych, którymi objęta jest Polonia francuska. Polegają one, ogólnie mówiąc, na jej przechodzeniu — jako całości — ze świata kultury polskiej do świata kultury francuskiej. Nie oznacza to jednak całkowitej utraty dotychczasowej własnej odrębności, a więc zubożenia i swego rodzaju łagodnego „samobójstwa etnicznego”. Od utożsamienia się z narodem i państwem polskim Polonia — przechodząc przez etap nowego obywatelstwa — stała się w większości integralną częścią narodu francuskiego. Równocześnie jednak utrzymuje ona różnorodną więź z krajem pochodzenia. Na jej charakter i trwałość organizacje religijne wpłynęły w przeszłości w stopniu bardziej znaczącym niż jakiegokolwiek inne.

Z końcem lat siedemdziesiątych i później rozpoczęło się, głównie co prawda elitarne, lecz zataczające stopniowo coraz szersze kręgi, odrodzenie świadomości narodowej wśród Francuzów polskiego pochodzenia. Sprzyjały temu wybitnie wydarzenia w Polsce w latach 1980-1982 oraz popularna w tym czasie we Francji teoria pluralizmu kulturowego, będąca wyrazem poszukiwania własnej, rodzimej kultury przez różne grupy etniczne w tym kraju. Wydaje się, że kolejne generacje polskiej emigracji zarobkowej we Francji nie podzielają losu potomków Wielkiej Emigracji i nie rozplyną się w morzu kultury francuskiej.

POLISH RELIGIOUS ORGANIZATIONS IN FRANCE AND THE PROBLEM OF ETHNIC IDENTITY (1922-1984)

Summary

In the inter-war period the Polish organizations in France constituted the best developed and the most coherent system in comparison to other immigrant groups. There were 2350 associations with about 100 thousand members. The religious organizations appeared to be the largest and most numerous. It followed from the fact that Catholicism was considered fundamental for the Polish ethnic identity. In 1938 there were 383 religious organizations associating 33 thousand members. They focused on two basic aims: maintaining the religiousness as well as the Polish culture and education. They were effectively active till the middle of the 1950s. Since then, the gradual crisis of all the Polish organizations has begun. The religious organizations appeared to be the most resistant to any changes. Consequently, they had the greatest influence on maintaining both the religiousness as well as various elements of the Polish heritage among the new generations of the Polish immigrants.

In general, the Polish organizations have been controlled by the workers. The lack of intelligentsia prevented from creating a central, superior institution that would help the immigrants understand their national identity and join the elements of the Polish and French cultures.